

MİDİLLİ MEMLEKET SANDIKLARI

(Osmanlı Devleti Hâkimiyetindeki Midilli Adası'nda Zirai Kredi Teşkilatı Kurma Konusunda İlk Teşebbüs)

MIDILLI HOMELAND COFFERS

(Under The Rule of The Ottoman Empire in The Island of Lesbos The First Attempt for an
Agricultural Credit Organization)

Cabir DOĞAN¹
Ferhat GÜNGÖR²

Öz

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve devlet tarafından oluşturulmuş bir zirai kredi teşkilatı yoktu. Ziraatçılar, bu yüzden kredi ihtiyaçlarını aşırı faizlerle borç veren tefecilerden sağlıyordu. Bu durum karşısında, devlet tarafından çiftçileri tefecilerin elinden kurtarmaya yönelik ilk teşebbüs Mithat Paşa'nın Niş Valiliği sırasında gerçekleşmiştir. 1863 yılında Şehirköy'de (Piot) kurulan ilk Memleket Sandığı, zaman içinde faydalarının görülmesiyle birlikte 1867 yılından itibaren Osmanlı memleketinde yayılmaya başlamıştır. İmece usulüyle sermayesini oluşturan bu sandık, aynı zamanda halk arasındaki sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygularının da güçlenmesine yol açmıştır. Çalışmamızda ele aldığımız Midilli Memleket Sandığı, Midilli Adası'nda Osmanlı Devleti döneminde zirai kredi alanındaki ilk teşebbüstür. Midilli Bankası'nın da temelini oluşturmaktadır. Adadaki gayrimüslimler ihtiyaçlarının olmadığı gerekçesiyle başlangıçta sandığın kurulması konusunda isteksiz davransalar da, daha sonra duruma razı olmuşlardır. Adada yetişen zeytin ve palamut gelirlerinden sandık sermayesi oluşturulmuştur. Midilli Memleket Sandıkları'nın yapısı ve işleyişi hakkında bir layiha kaleme alınarak, adada bir Memleket Sandığı kurulmuştur. Böylece, Midilli Adası halkı tefecilerin elinden kurtarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Midilli Adası, Ziraat, Zirai Kredi, Memleket Sandığı

Abstract

Until the second half of the 19th century there was not an agricultural credit organization founded by the Ottoman Empire which should meet the credit needs of farmers Agriculturists were forced to lend some money from loan sharks at high interest rates Under the Governorship of Niche Midhat Pasha to offer farmers a helping hand the first attempt for establishing a credit organization was made. In Şehirköy in 1863 (Piot), the first Hometown Fund was established. After successful results were achieved by this fund it was widespread throughout the whole Ottoman Empire from the 1867s. this fund was financed by give and take theory which also enforced the sense of social assistance and solidarity. The Government Funds Lesbos, on the Island Lesvos was the first attempt in the field of agricultural credit during the Ottoman Empire Lesbos also formed the basis of the Bank. Although the non-Muslim population on the island firstly refused the idea, they later accepted the foundation of the bank. Crates of olives grown on the island and bonito capital income have been created. Pony on the structure and functioning of Homeland Coffers drafted a memorandum, based on Government Funds were established on the island. Thus, the people of the island Lesbos were rescued from the hands of money lenders.

Key Words: Lesbos Island, Agriculture, Agricultural Credit, the Government Funds

¹ Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Sosyal Bilgiler Bölümü,
cabirdogan@sdu.edu.tr

² SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yakınçağ) Doktora Öğrencisi,
ferhatgungor32@gmail.com

Giriş

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birleştiren Akdeniz, Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Karadeniz'e kadar uzanmaktadır. Üç kıtayı birleştiren bu denize, Avrupa edebiyatında karalar arası anlamına gelen "Mediterraniene" denilmiştir. Araplar ise Latince kökenli bu kelimenin yerine "Bahr-i Mutavassıt" veya "Bahr-i Sefid" tabirini kullanmışlardır. Anadolu ve Rumeli kıyıları ile Girit Adası arası da "Adalar Denizi" veya "Ege Denizi" olarak isimlendirilmiştir³. Midilli, bu denizde yer alan en önemli adalardan birisidir.

Midilli, Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda Anadolu sahillerine yakın (doğu kesiminden 12 km, arada Müselim darboğazının bulunduğu kuzeyden 8 km mesafede), 1630 km² yüzölçümüyle bugün Yunanistan'a ait üçüncü büyük adadır. Adı Grekçe Mitylini, eski Batı kaynaklarında ise Metelin olarak geçmektedir. Günümüzdeki Lesbos adı antik dönemden kalmadır.

Üçgen şekline benzeyen ada, güneydeki iki büyük körfeze açılan (Kalloni/Kalonya ve Gera/Yera) verimli ovalara sahip olup birbirinden farklı üç bölgeye ayrılmıştır. Doğusunda geniş çam ormanları, zeytin ağaçları, ziraata elverişli topraklar bulunur. Orta kısmı çoğunlukla meşelik, batısı genellikle çöküntü ovalarından meydana gelmiştir (Eressos, kuzeydeki Antissa'nın düz sahilleri ve adanın batısındaki Sigri). Lepethimnos (Karakas) ve en yüksek dağı Olympos ile (968 ve 964 m) Midilli aynı zamanda dağlık bir coğrafi yapıya sahiptir.

Ada, Osmanlılardan önce Yunanlılar, Persler, Romalılar, Bizans (Doğu Roma), kısa bir süre Çaka Bey⁴ ve Cenovalı Françesco Gattilusio hâkimiyetinde kalmıştır. Fakat Dük Dorino Gattilusio, İtalyan ve İspanyol korsanlarına adayı üs olarak kullanıyordu. Bunun üzerine, 1462 yılında Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı ordusu ve Mahmut Paşa idaresindeki donanma, kısa süren şiddetli bir muhasara sonunda Midilli'yi ele geçirmiştir⁵.

Osmanlı Devleti, 1500'lü yılların başından itibaren, Adalar (Ege) Denizi'ne açılarak, buradaki adaları 1566 yılına kadar ele geçirmiştir. 1533 yılında "Cezayir Beylerbeyliği" kurularak, hem Ege adaları, hem de Kuzey Afrika ülkeleri bu beylerbeyliğinin idaresine

³ Şengül Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına Doğru Doğu Ege Adaları'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal of Modern Turkish History Studies)**, c. 1, s. 1, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. , İzmir 1991, s. 221.

⁴ 1078-1081 yılları arasında Bizans'a esir düşerek bir süre orada saray hizmetinde bulunan Çaka Bey, Bizans sarayından ayrılarak İzmir'i ardından Midilli ve Sakız adalarını ele geçirmiştir. Bu bölgede küçük bir beylik kurmuştur. 1096 yılında I. Kılıçarslan tarafından öldürülünce onun adını taşıyan beylik de sona ermiştir. Necdet Hayta, **Ege Adaları Sorunu (1911-1923)**, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1992, s. 5; Ege Adaları üzerinde Türklerin egemenlik kurma girişimleri ilk kez, Anadolu Selçukluları zamanında, İzmir ve yakın çevresine hâkim olan Çaka Bey ile başlar. 1086'da Midilli ve Sisam'ı, 1087'de ise Rodos ve Sakız'ı ele geçiren Çaka Bey'in bu adalar üzerindeki egemenliği uzun süreli olmamıştır. Bir yıl sonra tüm adalar Bizans Devleti tarafından geri alınmıştır. 1095'te Çaka Bey bu adaları geri almayı başarmıştır. Ancak Birinci Haçlı Seferi (1096) Türkleri Batı Anadolu'dan, dolayısıyla Ege Adaları'ndan çekilmeye zorlamıştır. Elif Yeneroğlu Kutbay, **Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı Ve Bunun Aydın Vilayeti'ne Etkileri**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2005, s. 28.

⁵ Machiel Kiel, "Midilli", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , İstanbul 2005, s. 11; Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 2000, s. 57.

verilmiştir⁶. Buraların gelir kaynakları kaptanpaşa sıfatıyla Barbaros Hayreddin Paşa'ya bırakılmıştır. Onun ölümünden sonra bir ihtimalle Cezayir-i Garb ile Cezayir-i Bahr-i Sefid tabirleri ayrı ayrı kullanılmaya başlanmıştır⁷. Cezayir Beylerbeyliği, 1574 yılında “Cezayir-i Garp” ve “Cezayir-i Bahr-i Sefid” olmak üzere iki eyalete ayrılmıştır. Daha sonra, “Kaptanpaşa Eyaleti” adını alan Cezayir-i Bahr-i Sefid'in merkezi Gelibolu olmuştur. Bu idare altına Sakız, Rodos, Bozcaada, Limni, Midilli, İmroz, İstanköy ve Meis adaları verilmiştir⁸.

1488 yılında adanın toplam nüfusu yaklaşık 26.200 kişiden ibaretti. Bu miktarın, 4952 hanesini Hıristiyanlar, 400 hanesini Müslümanlar oluşturuyordu. Adadaki Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı % 7,4 idi. Midilli Adası'nın nüfusu huzurlu bir şekilde geçen 16. yüzyılda iki katına çıkmıştır. Kısmen Anadolu'dan özellikle Celâlî İsyanlarından kaçarak gelenler tarafından ve genellikle yerel nüfusun Müslüman olması sonucunda İslâm dini zamanla yayılmaya başlamıştır. Adanın Müslümanlaşma süreci 1521, 1548, 1581, 1671, 1709 Osmanlı tahrir defterleriyle birlikte 1618-1621 yıllarında Molova piskoposu olan Gavril tarafından yapılan adanın tasvirinde de görülmektedir. Müslümanlaşma süreci 1602-1644 yılları arasında doruk noktasına çıkmıştır. Ancak bu durum, 1644 yılından sonra 19. yüzyılın başına kadar sabit kalmıştır⁹. 17. yüzyılda kötü hava şartları ve tarımın iyi bir seyir izlememesi ve artan korsan saldırılarından dolayı nüfusun üçte biri dağılmıştır. Fakat 18. yüzyılda adanın nüfusu tekrar artarak iki katına çıkmıştır. 19. yüzyılda da nüfus artışı devam etmesine rağmen, Müslüman nüfusunda nispi bir düşüş yaşanmıştır¹⁰. 19. yüzyılda Ege Adaları'nda çoğalan nüfusun beslenmesi için buralardan yapılan tarımsal üretim yetersiz kalmıştır. Bunun sonucu olarak adalarda oturan Müslüman nüfusun bir kısmı Anadolu topraklarına göç etmiştir. Yunan bağımsızlık hareketi adalarda yeterince etkili olmamıştır¹¹. Midilli halkının 18. yüzyıldaki nispi refahı, halkının 1821-1828 yılları arasında çıkmış olan Yunan isyanına katılmamalarında etkili olmuştur¹².

Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletini oluşturan adalar, genellikle dağlık ve taşlık bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı, tarım ancak ihtiyaca yönelik düzeyde yapıyordu. Bu sebeple, ihracata yönelik ziraattan söz edilemezdi. Eskiden beri bazı tarım ürünleri, Anadolu'dan ve Rumeli'den getiriliyordu¹³. Midilli ekonomisi ise, 16. yüzyılın son dönemlerinde ve 17. yüzyılda büyük oranda tahıl ve üzümüne bağlıydı. Zaman içinde zeytinyağına bağlı pazar ekonomisi gelişti. Zeytinyağı İstanbul ve Marsilya'ya ihraç ediliyordu. Midilli ekonomisinin en önemli ikinci büyük sektörü adanın orta kesimlerini kaplayan meşe ağaçlarından elde edilen palamuttur. Palamut, 1930'lara kadar deriyi tabaklama için temel bir ham madde olarak kullanılmıştır. Ada ekonomisinde daha az öneme sahip olan diğer ürün pirinçtir. Bunun yanı sıra, adada tuzculuk yapılmıştır. Midilli'den İstanbul'daki saray mutfağı için her yıl incir,

⁶ Kenan Arınç, “Türk-Yunan Anlaşmazlığına Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 7, Erzurum 1997, s. 143.

⁷ Mahmut H. Şakiroğlu, “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , İstanbul 1993, s. 500.

⁸ Arınç, **a.g.e.** , s. 143-144.

⁹ Kiel, **a.g.e.** , s. 12.

¹⁰ **a.g.e.** , s. 12-13.

¹¹ Şakiroğlu, **a.g.e.** , s. 501.

¹² Kiel, **a.g.e.** , s. 13.

¹³ Ayoğuz, **a.g.e.** , s. 231.

kuru üzüm, limon, soğan, sarımsak ve narenciye istenmiştir. Bu durum, ada ekonomisine geçmişte canlılık getirmiştir¹⁴.

1. Midilli Memleket Sandığı'nın Kuruluş Amacı

Midilli Adası'nda çiftçilere zarar veren selem¹⁵ konusunun reddedilmesi ve ortadan kaldırılması amacıyla halk arasında bir idare sandığı kurulması istenmiştir. Bu konu hakkında verilen layihada, adı geçen sandığın Müslümanlar arasında kurulması maddesi yer almıştır. Ancak bu çeşit faydaların, yalnız bir sınıfa özgü kılınmasının eşitlik usulüne aykırı olduğu belirtilmiştir. İdare sandığının kurulması için izin istenmiştir. Gayrimüslim ve Müslüman hakkın temsilcileri arasında mesele meclis tarafından görüşülerek verilecek karara göre hareket edilmesi kabul edilmiştir.

Fakat Müslüman ve gayrimüslim halk arasında yapılan görüşmelerde hayırla ilgili konuların yerine getirilmesi konusunda bir kısım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine adadaki Müslüman halk tarafından Bâb-ı Âli'ye verilen dilekçede, kurulması düşünülen sandığın, biri Müslüman halka diğeri gayrimüslim halka özgü olmak üzere iki şube üzerine kurulması istenmiştir. Başlangıçta, gayrimüslim halk, kendilerinin böyle bir sandığa ihtiyaçları olmadığı gerekçesiyle bu teklife karşı çıkmışlardır. Çünkü adada, tefecilere ve selemcilere muhtaç olan Müslüman halktır. Adadaki gayrimüslimlerin ekonomik durumu Müslüman halka göre daha iyi seviyededir.

Başlangıçta gayrimüslim halk, sandık sermayesinin oluşturulması için devlete ödedikleri verginin % 10'u oranında nakit para vermeye razı olmuşlardır. Gayrimüslim halk buna, sandığın halk tarafından seçilmiş kişilerin idaresi altında olması şartıyla kabul etmişlerdir¹⁶. Ancak, gayrimüslimler daha sonra Memleket Sandığı sermayesinin toprakta yetişen ürünlerden bir öşür alınarak sağlanması şekline karşı çıkmıştır. Midilli Adası'nda toprakta yetişen ürünlerden beş sene birer öşür verilmesiyle bunun tutarında bir Memleket Sandığı açılması kararlaştırılmıştır. Senelik % 8 faiz ile sandığın sermayesinden hisse sahibi olan borçlu halka, akçe borç vererek bunları dışarıya olan ağır faizli borçlarından kurtarmak düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bu halde sandık tarafından elde edilecek faydalardan 8'de 2'sinin sandığın sermayesinin artırılması için bırakılması kararı verilmiştir. 8'de 6'sının da toprakta yetişen ürünlerinden alınan sermayenin miktarına oranla her bir sene halka verilmesi düşünülmüştür. Böylece, hem sandık sermayesinin çürütülmeyeceği, hem de borçlular rahatsız edilmeden emlaklarının elden çıkmaksızın azar azar borçlarını ödeyebilmesinin yolu açılmıştır. Bunun teminat altına alınma şekli hakkında hazırlanan layihadan başka kendileri için bir kurtuluş ümidi olmadığı ifade edilmiştir. Midilli Adası'nda bir Memleket Sandığı kurulmazsa, Müslümanların daha acınacak bir hale düşeceği dile getirilmiştir. Hıristiyanların

¹⁴ Kiel, a.g.e. , s. 13

¹⁵ Selem: Peşin para ile veresiye mal almak demektir. Selem akdi, tasarruf ehliyetine sahip taraflar arasında, karşılıklı irade beyanı ile kurulur. Selem akdinin sahih olması için, konusu olan malın sıfatı ve miktarı tam olarak belirlenebilen bir mal olması, başka bir deyişle misli olması gerekir. Sifat veya miktarı belirlenemeyen bir malda selem akdi caiz değildir. Buna göre sıfat ve miktarı belirlenebilen buğday ve pirinçte selem akdi kurulabilirken, birbirinden farklı olan hayvanda, mücevherde selem caiz değildir. Akit esnasında, malın cinsinin, çeşidinin, sıfatının, miktarının, teslim zamanının ve yerinin belirlenmesi, ayrıca bedelin akit meclisinde teslim edilmesi gerekir. <http://www.mumsema.com/islami-kavramlar/117265-selem-ne-demektir.html>.

¹⁶ BOA, A.MKT.MHM, 428/69, 23 Rebiülevvel 1285, 2 Temmuz 1284, (14 Temmuz 1868).

durumunun farklı olduğu için, özellikle öşürle ilgili yukarıda anlatılan konuda razı olmadıkları belirtilmiştir. Çünkü Hıristiyanlar içinde borçluların sayısı çok azdı.

Metropolit ve nüfuzlu kişilere Memleket Sandığı'nın faydaları anlatılmıştır. Hıristiyan halka, Memleket Sandığı yoluyla okul, kaldırım, çeşme, köprü yapılacağına söylenmesiyle ikna edilmeye çalışıldığı açıklanmıştır. Onların ise buna ikna olduğunun görüldüğü ifade edilmiştir¹⁷. Ancak, gayrimüslimlerin rıza gösterdikleri sandığın sermayesi az olacağı düşünülüyordu. Bundan dolayı, Müslüman halkın aradığı faydaya ulaşamayacağı belirtilmiştir. Bu sebeple biri borçlar, diğeri Memleket Sandığı adıyla iki sandığın açılması istenmiştir. Böyle bir çare üretilmezse, Müslüman halkın perişan olacağı ifade edilmiştir¹⁸. Borç ödemeler sandığı sermayesinin, Müslüman halkın zeytin ve palamut gelirlerinden olmak üzere, 5 sene verilip ondan sonra verilmeyeceği açıklanmıştır. Bu sandık sermayesinin, Müslüman halkın menfaatlerine özgü olmak üzere meydana gelen gelirlerden bir öşür alınmasıyla biriktirilmesine karar verilmiştir. Memleket Sandığı sermayesi için vergilerine oranla hepsinden birer miktar para alınacağı ifade edilmiştir. Bundan dolayı, sandığın ada halkının menfaatlerine uygun olarak kurulması ve gerekli yerlere tahsis edilmesine karar verilmiştir. Midilli tarafından böyle bir sandık açılmasına ve borç ödemesi için başka bir çare bulunamaz ise, Müslüman halkın ellerinde bulunan arazinin ve emlakın kısa zamanda selemcilerin eline geçeceği ifade edilmiştir. Müslüman ve Hıristiyan halkın istekleri göz önüne alınarak Midilli Memleket Sandığı'nın açılması onaylanmıştır¹⁹.

Namık Kemal, 1877 yılında Midilli'de ikâmete memur edilmiştir. 19 Temmuz 1877 tarihinde Midilli'ye hareket eden Namık Kemal'in sürgün yaşamı iki yıl beş ay sürmüştür. 18 Aralık 1879 tarihinde sancağın mutasarrıflığına getirilmiştir. 1884 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Namık Kemal, buradan saraya gönderdiği layihalar ve yazdığı mektuplarda, Midilli'nin sosyal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Namık Kemal'e göre Midilli halkının yetiştirdiği en önemli ürün zeytindir. Zeytin ağacı oldukça zor yetişmektedir. Ada halkının geçimi eskiden beri zeytinciliğe ve bağcılığa bağlıdır. Fakat 1849 yılında kış mevsimi çok şiddetli geçmiştir. Bundan dolayı, neredeyse bütün zeytin ağaçları donmuştur²⁰. Daha sonra ağaçların kütüklerini üretken kılmak, zeytin yetiştirmek veya yabancı zeytinlikler açıp aşılacak pek kolay olmamıştır²¹. Bunun sonucunda faiz sistemi ortaya çıkmıştır. Zeytinciliği geliştirmek için uygulanan borç-faiz yöntemi pek verimli olmamıştır. Midilli halkı sürekli ağır borçlar altında ezilmeye mahkûm edilmiştir. Halkı murabahanın zararından kurtarmak için hükümet bazı yerlerde yararı bilinen Menâfi-i Umûmiyye Sandığı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Ancak yine de istenen fayda elde edilememiştir. Bilgisizlik ve parasızlık, yalnız tarımda değil, ticaretle de kendini göstermiştir. Namık Kemal'e göre, zeytinciliği ilerletmek ve çöküşünü durdurmak için yapılması gereken işlerin başında Midilli'de bir banka şubesi açmaktır²². Midilli'de Memleket Sandıkları'nın kurulması konusunda Zeki Arıkan, adada Namık Kemal'in öncülük ettiğini ifade etmiştir.

¹⁷ BOA, A.MKT.MHM, 428/69, Nr: 280, 2 Recep 1285 (19 Ekim 1868)

¹⁸ BOA, A.MKT.MHM, 428/69, 6 Recep 1285 (23 Ekim 1868)

¹⁹ BOA, A.MKT.MHM, 428/69, 29 Recep 1285 (15 Kasım 1868)

²⁰ Zeki Arıkan, "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 25, S. 40, Ankara 2006, s. 21.

²¹ a.g.e. , s. 21-22.

²² a.g.e. , s. 22.

Ancak Midilli Memleket Sandıkları hakkındaki layihanın tarihi 27 Kasım 1867'dir. Bu tarih Namık Kemal'in adaya gelişinden önceki bir döneme denk gelmektedir. Arıkan'ın, ifade ettiği sandık muhtemelen Namık Kemal'in adadaki sürgün yaşamı ve görevi boyunca onun öncülüğünde kurulan bir sandık olabilir. Çünkü bahsedilen layiha ve ekindeki diğer belgelere göre, Namık Kemal'den önce adada Memleket Sandığı zaten vardır.

Midilli Bankası 24 Şubat 1891 tarihinde Midilli tüccarlarından Korçî biraderler ile İstanbul'da Yunanlı banker Leonidas Zarifi tarafından kurulmuştur. Bunlardan başka Zervodaki, Karamanos, Kupas, Vasilyo ve Midillili Meşçiyaka Paşa ile Kulaksızzâde Halîm Bey bankanın idare meclisi üyesiydi. Midilli Bankası'nın Midilli Adası'nda: Midilli, Pilmar ve Ayasu'da, Anadolu'da: Ayvalık, Dikili, İzmir, Söke, Nazilli'de ve Sakız, Aynaroz, Selanik Atina ve İskenderiye'de şubeleri açılmıştı²³. Namık Kemal'in Midilli Adası'nda banka açılması fikri böylece uygulamaya konulmuş oldu.

Midilli Memleket Sandıkları hakkında Bâb-ı Âli'ye sunulan 21 maddelik layiha, tahlil edilerek aşağıda verilmiştir.

2. Sermayesi

Midilli Memleket Sandıkları hakkında Bâb-ı Âli'ye 21 maddelik layiha sunulmuştur. Layihanın birinci maddesinde, Memleket Sandıklarının sermaye toplayabilmesi için halkın zeytin ve palamut ürünleri ile elde edilen zeytinyağının onda birini beş sene süre ile sandığa vermesine karar verilmiştir. Verilen bu ürünlerin satımından elde edilecek paranın Memleket Sandıklarına konulacağı açıklanmıştır. Toplanan bu paralar, sahipleri olan kasaba ve köylerin malı ve sandık sermayesi olacağı ifade edilmiştir.

Layihanın ikinci maddesinde, sandık idare sermayesi için halkın verecekleri zeytinyağının ve palamudun, köylere harici üye aracılığıyla toplattırılacağı açıklanmıştır. Bu miktarın idare heyetinin görüş ve aracılığıyla revaçta olan zamana kadar uygun olarak satılacağı ifade edilmiştir. Elde edilen paranın adı geçen sandığa konulacağı dile getirilmiştir.

Layihanın üçüncü maddesinde, yukarıda açıklandığı üzere kasaba ile köylere toplatılacak zeytinyağının ve palamudun miktarının belli ve kayıtlı olacağı açıklanmıştır. Bundan dolayı, bahsedilen miktar tahsil edildikçe harici üye sahipleri aracılığıyla geçici ilmühaber verileceği ifade edilmiştir.

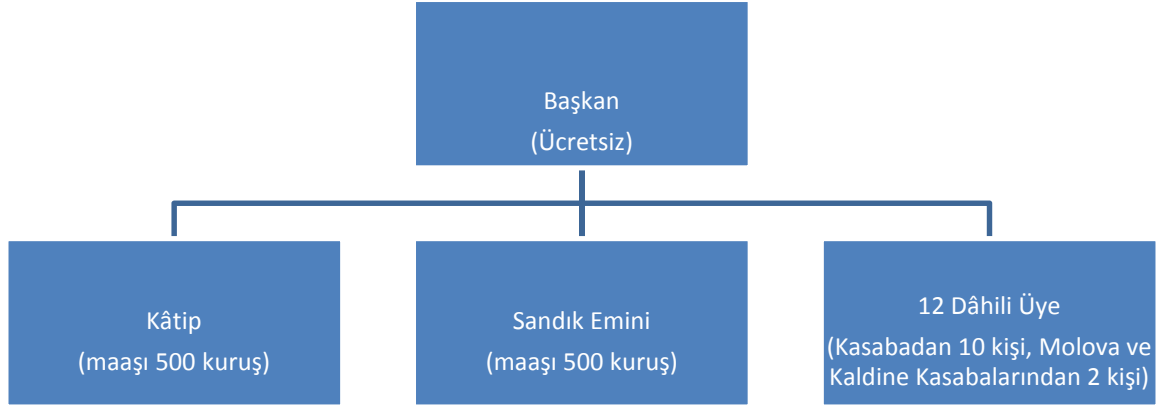
Layihanın dördüncü maddesinde, her kasaba ve köyün Memleket Sandığı'na verecekleri zeytinyağı ile palamudun idare heyeti aracılığıyla satılacağı açıklanmıştır. Adı geçen zaman kararlaştırılmış ilmühaberlerin sahipleri tarafından idare heyetine getirilip gösterileceği ifade edilmiştir. Sandığın nakit tutarı ne miktara ulaşırsa kendisine heyet tarafından senedi aracılığıyla verilmesi kararlaştırılmıştır. Adı geçen geçici ilmühaberlerin de geri alınacağı açıklanmıştır.

Layihanın beşinci maddesinde, Memleket Sandıkları'nın açılmasından sonra, kasaba ve köylerden verilecek zeytinyağı ve palamut satıldığı zaman görev yapmaya başlayacağı ifade edilmiştir.

²³ Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi**, c. III: Bankacılık, haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yay. Nr: 2, İstanbul 2008, s. 30.

3. Sandıkların Konulma Şekli, Korunması ve İdaresi

Layihanın altıncı maddesinde, Memleket Sandığı'nın idare heyetinin halkın gayet emin, güvenilir ve itibarlı kişileri arasından kasaba ve köylerden ikişer bin oy ile seçilmiş olacağı açıklanmıştır. Sandıklarda aşağıda belirtilen görevlilerin bulunacağı ifade edilmiştir.

Şema 1: Midilli Memleket Sandıkları İdaresi

Yukarıda açıklanan sandık görevlilerinin haftada 2 gün meclisin kurulmasıyla çalışmaya başlayacakları ifade edilmiştir. Tahsilât işine, dışarıda ilgili hususa bakmak ve senede bir defa sandık idare meclisine gelip muhasebede bulunmak üzere, Midilli Kazası'ndan 8, Molova ve Kaldine köylerinden 4 olmak üzere toplam 12 kişinin harici üye olarak seçileceği açıklanmıştır. Sermaye ve borç vermeler karşılığında alınacak senetlerin ve rehinlerin konulması ve saklanması için bir demir sandık satın alınacağı ifade edilmiştir. Bu sandığın zaptiye askerlerinin sürekli gözetimi altında bulunan kargir bir yere konulacağı açıklanmıştır.

Layihanın yedinci maddesinde, haftada 2 gün Memleket Sandığı'nın idare heyeti huzurunda açılacağı ve kapatılacağı ifade edilmiştir. Belirlenen günlerin dışında gereği olmadıkça meclis heyetlerinin tamamı veya üçte ikisi bulunmadıkça sandığın açılmayacağı dile getirilmiştir.

Layihanın sekizinci maddesinde, sandıkların alınan ve harcanmış paralarını kaydetmek, yazmak ve sayıp tahsil etmek üzere bir kâtip ve bir sandık emini bulunacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple bunlara verilecek maaşın halkın sandık sermayesi için işlemiş faizden ve bıraktıkları % 2'den verileceği belirtilmiştir. Kalan paranın, bir sonraki seneye anapara olarak aktarılacağı ifade edilmiştir.

Layihanın dokuzuncu maddesinde, haftada 2 gün meclis idare heyetinin hazır olması halinde Memleket Sandığı'nın açılacağı ifade edilmiştir. Aşağıda belirtilen şartlara uygun olmak üzere borç para isteyenlere borç para verileceği açıklanmıştır. Sandıktan daha önceden

borç olarak alınmış olan paralardan, vadesi gelip sandığa getirilmiş olanların alınarak tahsil edileceği ifade edilmiştir. Sandığa bu şekilde gelen paraların anaparasının ve işlemlerinin, başka gelirler ile borç verilen paraların masraflar defterine kaydedilerek yazılacağı açıklanmıştır. Borç verme karşılığında alınan rehinlerin de defterlerin içindeki hanesine kaydedileceği belirtilmiştir. Meclisin sona ermesinden sonra, sandığın kapanıp mevcut heyet tarafından mühürlenip yerine bırakılacağı açıklanmıştır.

4. Borç Verme Şartları

Layihanın onuncu maddesinde, kefaletle veya rehin olarak veyahut her ikisi birlikte halktan Memleket Sandığı'nda hisse sahibi olup ta borç para isteyenler için aşağıdaki şartlar dikkate alınarak karar verilmiştir.

1. Borç olarak istenen paranın miktarı
2. Borçluların ekonomik durumu
3. Memleket Sandığı'nın para durumu ve sandık meclisinin konu ile ilgili kararı

Yukarıda belirtilen şartlar dâhilinde halktan borç para isteyenlerin durumları göz önün de tutularak karar verileceği belirtilmiştir. Sandıktan, yıllık % 8 faiz ile borç verileceği ve 3 aydan aşağı ve 12 yıldan fazla süreli borç verilmeyeceği açıklanmıştır.

Layihanın on birinci maddesinde, Memleket Sandığı'ndan borç para almak isteyenlerin belirlenen günde sandığın açıldığı yere gelmesi istenmiştir. Sandıktan borç parayı almak isteyen kişiye bir de kefil zorunluluğu vardır. Kefil olacak kişi için bir takım şartlar getirilmiştir. Bu şartlar şunlardır.

1. Kasaba veya köyde emlak sahibi olması
2. Borç verilecek parayı ödemeye gücünün yetmesi
3. Kefilin birden fazla olması durumunda, bütün kefillerin ilk iki maddedeki şartları taşıması

Borç karşılığında rehin olarak verilecek mal varlığında da birtakım şartlar aranmaktadır. Bu şartlar şu şekilde sıralanmıştır.

1. Borç karşılığında rehin olarak verilecek mal ziynet eşyası ise, bunun parasal değeri borç alınacak paradan mutlaka fazla olmalıdır.
2. Borç karşılığında verilen rehin olarak verilen mal, mülk, arazi, bağ, bahçe, dükkân ve han gibi şeylerden ise, borç alacağı paranın 1,5 katından aşağı olmamalıdır.

Layihanın on ikinci maddesinde, borç alacak adam altın, yakut, zümrüt, gümüş gibi ziynet eşyaları ile ilgili değerli rehin getirdiğinde, bu ziynet eşyalarının parasal değerinin borç alınan para miktarıyla dengeli olma şartlarına uygun olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Bundan sonra ise tutulacak örneğe uygun olarak gerçek yaprak üzerine senedinin yazılacağı açıklanmıştır. Daha sonra, rehinin cinsi, çeşidi ve gerçek değeri içinde gösterilip kaydedildikten sonra, rehin ile beraber sandıkta saklanacağı ifade edilmiştir. Alınacak rehinin, tarla, bağ ve çayır benzeri mülk araziden olması durumunda, sahibinin tasarrufunu içine alan vesikanın ve büyük senetlerin gerçek değerinin, borç alacağı paraların 1,5 katının aşılığının

doğru olup olmadığının araştırılacağı dile getirilmiştir. Durumun anlaşılmasından sonra, mülk araziden ise tasarrufunu içine alan köylüsünün, ihtiyar meclisi ve muhtarları tarafından, mühür ve doğruluğu onaylanmış bir parça kararnamesinin; vakıf ise evkaf müdürü tarafından ilmühaber alınacağı açıklanmıştır. Yukarıda belirtilen örneğe uygun olarak senedin yazılıp kaydedilmesinden sonra sandığa konulacağı ifade edilmiştir. Emlak hakkında sandığa konulacak vesika ve diğer kabul olunan senetlerin de, kaç kuruş ve ne kadar süre içine rehin edilecek ise o emirde temyiz hukuku veya dava meclisi defterine kaydettirileceği açıklanmıştır. Kefaletle borç verilecek para için borçludan alınacak senedin üzerine kefilleri tarafından örneği sebebiyle yazılan ibarenin onaylanacağı ifade edilmiştir²⁴.

Layihanın on üçüncü maddesinde, borç verilen para için borçludan alınan senetlerin ve kefilleri tarafından onaylanan kefalet kayıtlarında eklerin, kendilerinin en muteber olan mühür veya imzalarıyla mühürlenmesi, imzalanması ve onaylanması gerektiği ifade edilmiştir. Mührü ve yazısı olmayanların ise, yazılacak isimleri altına parmaklarıyla koyacakları işaretin kendilerinin de gerçek imzası olarak kabul edilebileceği belirtilmiştir. Fakat bunun kabul edilebilmesi için Müslüman ise Müslüman'dan, Hıristiyan ise Hıristiyan'dan güvenilir iki kişinin mühür ve imzalarıyla onaylanacağı açıklanmıştır.

Layihanın on dördüncü maddesinde, sandıktan borç verilecek paralar için borçludan senet alınacağı açıklanmıştır. Ayrıca, Türkçe ve Rumca olarak tutulan defterlere, miktarın ayrı ayrı yazılacağı dile getirilmiştir. Sandık idare heyeti de borç verildiği zaman hazır bulunacağı için artık başka önlemlere ve külfete gerek olmadığı ifade edilmiştir. Buna rağmen; akçenin miktarında yanlışlık olmasına hiçbir ihtimal kalmaması gerekmektedir. Bunun için bir kişiye borç verilen para kaç kuruş ise örneğin, hangi Memleket Sandığı'ndan, kime, ne zaman, ne kadar süre için, ne kadar kuruş borç verilmiş olduğu ibaresinin, pusula gibi bir küçük kâğıda yazılması gerektiği açıklanmıştır. Ekinin de sandıkta saklanmış sandık mührüyle mühürlenip, borçlunun eline verileceği ifade edilmiştir. Bu işlemden sonra paranın tesliminde bir gün şüphe ve ilişik görünmesi halinde, müracaat gerekirse bu yapıya da o zaman göndermesi gerektiği borçluya ifade edilecektir.

Layihanın on beşinci maddesinde, sandıklara alınacak ve borç verilecek paraların karşılığı altın veya gümüş her ne cins olur ise olsun, gerçek değerinden yani devlet tarafından muteber tasarruf senedinin ne eksik ve ne de fazlasına alınıp verilmeyeceği bildirilmiştir.

Layihanın on altıncı maddesinde, borç sahiplerinin borç aldıkları paraları belirlenen tarihten önce getirmeleri halinde, bunların alınmasının kayıtların dağılmasına sebep olacağı açıklanmıştır. Bundan dolayı, borçların tahsilinin vade sonuna bırakılacağı ifade edilmiştir. Ancak, borçluların senedi gereğince işlemiş veya işleyecek faizini vermesi durumunda, o zaman işlemiş faiziyle anaparasının kabul edileceği açıklanmıştır. Borçlarını teslim edenlerin faizlerinin hesapla birlikte alınacağı ifade edilmiştir. Anaparasının ise özel defterlere yazılacağı açıklanmıştır. Sandıktan alınan bir borcun vadesi geldiğinde sahibinin borcunu

²⁴ “Midilli Ceziresi Ahâlisinin Mukaddem ve Ma'zûr Vuku Bulân İstid'â'larının Üzerine Teşkili Muktezâyı İrâde-i Seniyyeden Bulunan İdâre Sandığının Erkân-ı Memleket Hatırı Olduğu Halde Kaleme Alınan Lâyihasıdır.”, 1 Şaban 1284 (27 Kasım 1867), BOA, Sadaret Mektubi Mühime Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 428/69, s. 1.

yenilemek istemesi durumunda ise, o süreye kadar faizini vermeye, senedini yenilemeye, rehin ve kefalet şartlarını da bu ikinci vadeye göre düzenlemeye mecbur olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple adı geçen sözleşme vadesi geldikten sonra yenilenen borçların anaparasının, teslimatının, faizlerinin ve kârlarının yazılacağı açıklanmıştır. Eski hesabı tahsil edilip, ikinci sürenin hesabı yani yenilenen süre ile borç sahibinin zamanında ödenen paralarının yeniden borç verilmiş şeklinde kaydedileceği ifade edilmiştir.

Layihanın on yedinci maddesinde, belirlenen sürenin bitiminde borcunu getirip vermeyen kişinin, çağrılarak borcunun istenileceği açıklanmıştır. Borçlunun yine zamanında vermemesi durumunda, vadesinin dörtte birini geçmemek üzere sürenin uzatılabileceği ifade edilmiştir. Borçlu yine borcunu ödeyemez ise, o borçlunun sandıkta taşınabilen mallardan rehin olanlar hükümet aracılığıyla müzayede ile satılıp tutarından anaparasının ve sonradan yenilenen faiz süresiyle beraber işlemiş faizinin alınması ve fazlası kalır ise sahibine verilmesi kararlaştırılmıştır. Eğer borçlunun rehini, dükkân, bağ, bahçe benzeri emlaktan veya adı geçen araziden ise sandıkta saklanan senetleri gereğince bir resmi yazı yazılıp hükümete verileceği açıklanmıştır. Bununla beraber hükümet tarafından verilecek onay üzerine, borç alınan paraların anaparası ve faizi ödeninceye kadar, o emlak veya vakfedilen arazinin sandık heyeti idaresi aracılığıyla kiralanacağı ifade edilmiştir. Kiralama işinden elde edilen gelirlerden, borçlunun borcu ödetildikten sonra da, rehin senetlerinin kendisine geri verilerek teslim edileceği dile getirilmiştir.

Layihanın on sekizinci maddesinde, yukarıda sunulan açıklamadaki gibi kurulacak bu idare sandığının yalnız halkın borçtan kurtulmaları ve borçlarının uygun taksitlere bağlanması amacıyla olduğu açıklanmıştır. Yerel görevlilere, halkın gerek heyet veya gerekse kişi olarak Memleket Sandığı haricinde hiçbir yerden borç para almalarına müsaade edilmemesi noktasında talimat verilmiştir.

Layihanın on dokuzuncu maddesinde, Midilli Adası'nda kurulan idare sandığının her yıl örfi vergilerin ilk taksitinin toplandığı günde gelirler hesabının görülmesine karar verilmiştir. Bunun için meclis idare heyetinin, ada halkının itibarlı kişilerinde hazır olmaları halinde, sandığın borç hesabının incelenmesi için toplanacağı ifade edilmiştir. Elde edilen yüzde altı oranındaki kârların ve halktan sandığa sermaye verenlerin, bu kârlardan hissesine Düşen hangi senenin kârları olduğunun, borçlar özel defterinde yazılı sermayesi kaydının aşağısındaki kayıtlar bedeline makbuz senediyle verileceği açıklanmıştır²⁵.

Layihanın yirminci maddesinde, birinci maddede açıklandığı üzere sandığa sermaye için borç veren halka, on sekizinci fıkrasında kayıtlı olunmak üzere idare sandığı tarafından, yılda yüzde altı işlemiş faiz verileceği ifade edilmiştir. Sandıktan akçe borç alanlardan da, yılda alınacak yüzde sekiz işlemiş faizin yukarıda yazılanların yüzde altısının işlemiş faizlerine verileceği ifade edilmiştir. Geri kalan yüzde iki işlemiş faizin fazlasının sandığa sermaye olmak üzere bırakılacağı dile getirilmiştir. Sandıkta toplanan paraların 12 yıl içerisinde yeterli sermayeye ulaştığı takdirde, asıl sermayenin borç sahiplerine devrolunacağı ifade edilmiştir. Fakat 12 yıl içerisinde ana sermayeden doğacak kâr aracı yeterli olmadığı takdirde ise gerekli sürede kayıtların yapılacağı açıklanmıştır. Bu durumda adı geçen yetersiz sermayenin, ada halkından sandığa sermaye verenlerin kârlarından elde edileceği ifade

²⁵ aynı layiha, A.MKT.MHM, 428/69, s. 2.

edilmiştir. Diğerlerinin müdahalesi altında bulunamayacağı açıklanmıştır. Bu sebeple, kasadan borç verilecek para için eskiden olduğu gibi yüzde sekiz işlemiş faiz alınacağı ifade edilmiştir. Gösterilen masrafların kalanının, yıldan yıla borç alan sermaye sahiplerinin hisselerine göre verileceği açıklanmıştır.

Layihanın yirmi birinci maddesinde, sandık kâtipleriyle sandık emini ücretlerinin 8. maddede belirtildiği gibi son sermaye içine alınacak % 2 işlemiş faizden verileceği açıklanmıştır. Meclis İdare heyetinin bu işi kendi halkına hizmet olarak ücretsiz yerine getirecekleri açıklanmıştır. Bu konuda başka maaş veya masraf yapılmasına gerek olmadığı ifade edilmiştir. Sandık düzeni, defter, kâğıt parası gibi mecburi masraflar ile hükümet tarafından tahsil edilen para için yapılan düzenlemeye göre belirlenen vergi kaç kuruş ise onların ve sandıkların durumuna göre 300, 400 ve son olarak 500 kuruşu geçmeyeceği dile getirilmiştir. Bunun için odun, kömür, hasır akçesi gibi olacak çeşitli masrafların bir yere kaydedileceği ve senet sona erdiğinde de inceleme yapılacağı açıklanmıştır. Bundan sonra, adı geçen durumun muhasebesi yapılarak, geçmiş kârlarından hesaplanarak karşılanacağı ifade edilmiştir. Her sandığın senedi sonunda yapılan muhasebesinin toplanması ve incelenmesinden sonra hükümete sunulacağı bildirilmiştir²⁶.

Sonuç

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda, bir yandan emperyalist devletlerin kısılcacında ayakta kalma mücadelesi verirken, diğer yandan askerî, siyasî ve sosyal alanlarda yaptığı reformlarla halkının refah seviyesini arttırmaya çalışmıştır. Midilli Adası'nda kurulan Memleket Sandıkları da bunlardan birisidir. Devlet, halkının tefecilerin elinde daha fazla mahvolmasına razı olmamıştır. Niş ve Tuna'dan başlayan zirai kredi teşkilatı kurma girişimleri, Midilli Adası'nda da kendisini göstermiştir. Midilli Adası'nda zeytin ve palamut gelirlerinden oluşturulan sermaye ile kurulan Midilli Memleket Sandıkları, adadaki ekonomik canlılığın artmasına da katkıda bulunmuştur. Çünkü çiftçilerin, üretebilme ve ürettikleriyle tüketim ekonomisine katılabilmelerinin yolu açılmıştır. Bu girişim, Midilli Bankası'nın temelini oluşturmuştur. Midilli Memleket Sandıkları, Osmanlı Devleti'nin adada sosyal adaleti ve barışı temin etme vasıtalarından birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

“Midilli Ceziresi Ahâlisinin Mukaddem ve Ma’zûr Vuku Bulân İstid’â’larının Üzerine Teşkili Muktezâyı İrâde-i Seniyyeden Bulunan İdâre Sandığının Erkân-ı Memleket Hatırı Olduğu Halde Kaleme Alınan Lâyihasıdır.”, 1 Şaban 1284 (27 Kasım 1867).

BOA, Sadaret Mektubi Mühime Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 428/69, s. 1-3.

BOA, A. MKT. MHM. 428/69, 23 Rebiül Evvel 1285, 2 Temmuz 1284, (14 Temmuz 1868).

BOA, A.MKT.MHM, 428/69, Nr: 280, 2 Recep 1285 (19 Ekim 1868).

²⁶ aynı layiha, A.MKT.MHM, 428/69, s. 3.

BOA, A.MKT.MHM, 428/69, 6 Recep 1285 (23 Ekim 1868).

BOA, A.MKT.MHM, 428/69, 29 Recep 1285 (15 Kasım 1868).

DİĞER KAYNAKLAR

ARIKAN, ZEKİ, “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 25, S. 40, Ankara 2006, s. 1-28.

ARINÇ, KENAN, “Türk-Yunan Anlaşmazlığına Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 7, Erzurum 1997, s. 127-156.

AYOĞUZ, ŞENGÜL, “XIX. Yüzyılın Sonlarına Doğru Doğu Ege Adaları'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal of Modern Turkish History Studies)**, c. 1, S. 1, Dokuz Eylül Üniversitesi yay. , İzmir 1991, s. 221-245.

HASAN FERİD, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi**, c. III: Bankacılık, haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü yay. Nr: 2, İstanbul 2008.

HAYTA, NECDET, **Ege Adaları Sorunu (1911-1923)**, T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1992.

<http://www.mumsema.com/islami-kavramlar/117265-selem-ne-demektir.html>.

KIEL, MACHIEL, “Midilli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 30, Türkiye Diyanet Vakfı yay. , İstanbul 2005, s. 11-14.

ŞAKİROĞLU, MAHMUT H., “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı yay. , İstanbul 1993, s. 500-501.

TURAN, ŞERAFETTİN, **Türkiye-İtalya İlişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)**, T.C. Kültür Bakanlığı yay. , Ankara 2000.

YENEROĞLU KUTBAY, ELİF, **Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı Ve Bunun Aydın Vilayeti'ne Etkileri**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2005.